

CUNOAȘTEREA REALITĂȚII DIN PERSPECTIVA REALISMULUI CONSTRUCTIVIST

Darius PERSU¹

Abstract: *The text below deals with the concept of knowledge from the perspective of constructivist realism in the interpretation given to it by Professor Friedrich Wallner in his work Eight Lectures on Constructive Realism. The analysis focuses especially on the first two lectures in the mentioned work, in which the concept of scientific knowledge and that of objectivity in scientific knowledge from the perspective of constructivist realism are defined in extenso, and several arguments are also developed to support the point of view that this perspective is more appropriate for understanding the activity of knowing the realized reality by scientists than those offered by traditional ("naïve") realism and the idealistic paradigm on knowledge.*

Keywords: *constructivist realism, idealism, Friedrich Wallner.*

Introducere

În cadrul științei moderne, tematizarea activității de cunoaștere a fost marcată de la bun început de tensiunea dintre realism și idealism. În timp ce realismul afirmă existența unei lumi obiective, independente de subiect, care poate fi descoperită prin metode științifice riguroase, idealismul consideră că realitatea este "constituită" de categoriile și structurile gândirii noastre. Constructivismul realist propune o depășire a acestei opoziții printr-o perspectivă nouă. Conform acesteia, ceea ce numim „realitate” reprezintă, într-adevăr, o construcție, i.e. o formă de ordonare a experienței noastre, așa cum susțin și adepții perspectivei idealiste asupra cunoașterii. În același timp, această poziție nu neagă însă existența obiectivă a lumii, așa cum pare să fie cazul cu punctul de vedere idealist, ci dorește în primul rând să mute accentul pe înțelegerea faptului că posibilitatea cunoașterii presupune că nu putem avea niciodată acces la o perspectivă „din afara” experienței umane, la ceea ce s-ar putea numi „perspectiva ochiului lui

¹ West University of Timisoara, Romania.

Dumnezeu”, și că această presupunere se bazează pe o înțelegere greșită a ceea ce este, de fapt, cunoașterea.

Textul de mai jos tratează conceptul de cunoaștere din perspectiva realismului constructivist în interpretarea dată acestuia de profesorul Friedrich Wallner² în lucrarea sa *Opt prelegeri despre Realismul Constructiv*. Analiza se concentrează mai ales asupra primelor două prelegeri din cuprinsul lucrării menționate, în cadrul cărora sunt definite *in extenso* conceptul de cunoaștere științifică și cel de obiectivitate în cunoașterea științifică din perspectiva realismului constructivist și sunt dezvoltate, de asemenea, mai multe argumente pentru susținerea punctului de vedere conform căruia această perspectivă este mai adecvată pentru înțelegerea activității de cunoaștere a realității realizate de oamenii de știință decât cele oferite de realismul tradițional („naiv”) și de paradigma idealistă asupra cunoașterii.

Analiza dezvoltată în continuare cuprinde trei părți. Dintre acestea, primele două caută să redea cât mai fidel structura argumentativă a prelegerilor amintite, în timp ce partea a treia discută unele obiecții formulate în literatura de specialitate împotriva realismului constructivist. Secțiunea de concluzii a textului este dedicată realizării unei scurte comparații între realismul constructivist și așa-numitul „constructivism sociologic” în accepția lui Bruno Latour.

1. Renunțarea la înțelegerea tradițională a cunoașterii științifice? Epistemologia în cadrul concepției constructiviste

Potrivit lui Augustin, experiența timpului este văzută ca fiind ceva de la sine înțeles doar atâta vreme cât aceasta nu este pusă sub semnul întrebării³. În opinia lui Fr. Wallner, ne aflăm într-o situație oarecum

² Friedrich Wallner (n. 1945) a fost până în anul 2010 profesor la catedra de filosofia științei și epistemologie a Institutului de Filosofie din cadrul Universității din Viena, fiind interesat, printre altele, de tematizarea problemelor filosofice ridicate de fizica teoretică, de filosofia limbajului în accepția lui L. Wittgenstein, dar și de teoria, structura și metodologia medicinei chineze tradiționale. Lucrarea sa, *Acht Vorlesungen über den Konstruktiven Realismus*, care constituie punctul de plecare al analizei dezvoltate aici, a fost publicată în anul 1992 și a suscitat încă de la apariția acesteia foarte mult interes pentru comunitatea academică internațională.

³ Sfântul Augustin 2018, *Confesiuni*, XI, 14, ediție bilingvă, traducere Eugen Munteanu, București: Humanitas, p. 557.

asemănătoare atunci când vine vorba despre tematizarea conceptului de „realitate”, atât în cazul înțelesului dat acestui termen de cunoașterea cotidiană, cât și cazul celui dat de cunoașterea științifică. Ca urmare a acestui fapt, întrebarea „Ce este *de fapt* realitatea?” nu poate fi niciodată abordată cu succes în sensul încercării de a-i oferi acesteia un răspuns definitiv și de necontestat.

Constatarea de mai sus nu este una lipsită de importanță, întrucât adevărul ei ar implica, printre altele, că scopurile unor discipline științifice precum fizica sau epistemologia – definite în mod clasic drept investigații „orientate spre adevăr sau realitate” – ar fi formulate, într-un anumit sens, pe baza unei pretenții despre care știm de la bun început că nu poate fi susținută.

Să luăm în considerare următorul raționament. Să presupunem că există ceva precum „realitatea”, în sensul intuițiilor noastre cotidiene. Problema care se ridică este: „Cum este posibil să știm ce anume este această realitate?” Să presupunem mai departe că o asemenea cunoaștere este făcută posibilă cu ajutorul aparatului nostru senzorial. Cu alte cuvinte, să susținem că, așa cum o facem de obicei, experimentăm realitatea cu ajutorul organelor noastre de simț și prin prelucrarea informației înregistrate realizată la nivelul analizatorilor de la nivelul cortexului cerebral. Cu privire la întrebarea privind cunoașterea realității formulată în modul de mai sus se poate observa însă că, de la bun început, aceasta introduce două concepte distincte ale realității. Condiția de posibilitate a cunoașterii presupune, pe de o parte, existența unui subiect cunoscător și, pe de altă parte, a unui obiect de cunoscut. În felul acesta, întrebarea „Ce este realitatea?” presupune, în chiar formularea acesteia, existența unei relații între un subiect (cel care cunoaște) și un obiect (cel cunoscut). Astfel, problema poate reformulată după cum urmează: „Cum este posibil pentru un subiect să cunoască ceva (ca obiect)?” sau, altfel spus: „Cum poate cineva fi sigur că ceea ce observă la obiectul cercetat este, în realitate, exact așa cum îl percepe?” Formulată astfel, întrebarea ne conduce deja într-un prim impas filosofic. Se pare, așadar, că nu există ceva de felul unui acces direct la realitate. Sau, mai corect spus, că nu există, pentru niciun individ, posibilitatea de a afirma că un asemenea acces direct la realitate există sau nu. Chiar dacă cineva l-ar avea, el nu ar putea oferi niciodată o justificare convingătoare pentru această afirmație. Așa cum spunea Descartes, s-ar putea ca respectiva persoană să viseze în permanență, chiar și atunci când ea crede că are un acces direct la realitate, sau atunci când crede că poate

oferi o justificare pentru această afirmație. Sau, așa cum argumentează Fr. Wallner:

„[...] entweder ist das, was wir <Erkenntnis der Wirklichkeit> nennen, bereits mit der Wirklichkeit identisch, dann wird nicht verständlich, was daran Erkenntnis ist, dann ist es einfach Wirklichkeit; oder ist es die Wirklichkeit da, und dann komme ich zur Erkenntnis der Wirklichkeit, und die Wirklichkeit ist Objekt der Erkenntnis, dann wird unklar, mit welchem Recht ich behaupte, dass die Verfahrensweisen, die ich zur Erkenntnis anwende, tatsächlich zur Erkenntnis der Wirklichkeit führen, und nicht zu etwas Anderem.”⁴ (Wallner 1992:16)

Dacă înțelegem cunoașterea ca pe o reflectare a realității, presupunem implicit că „ceea ce este cunoaștere este, într-un anumit sens, ceva real – ceva care există chiar și atunci când omul care cunoaște nu există”. (Wallner 1992:11). Această idee presupune însă îndeplinirea unei condiții, anume aceea că între cunoaștere și realitate există un raport de izomorfie – ceea ce, de fapt, reprezintă tocmai chestiunea aflată în discuție. Din aceste motive, în opinia lui Wallner, se poate susține că ceea ce s-a înțeles în mod clasic prin „epistemologie” nu este altceva decât o întreprindere greșită, deoarece aceasta reprezintă încercarea de a „fundamenta cunoașterea fără a o presupune”, sau, așa cum Hegel afirma cu ironie, încercarea de a „învăța să înoți fără a intra în apă.” (Wallner 1992:11) Iar dacă presupunem deja cunoașterea, cum am mai putea revendica o întemeiere a acesteia?

Ca o scurtă paranteză, trebuie menționat că poziția realistă cu privire la concepte precum „realitate”, „adevăr”, „entități teoretice” ș.a.m.d. este, în special în cadrul științelor naturii și al filosofiei științei, poziția care este adoptată în mod obișnuit de marea majoritate a savanților și teoreticienilor științei. Totuși, pozițiile non-realiste primesc astăzi din ce în ce mai multă atenție atât în cadrul filosofiei științei, cât și în cadrul activității științifice propriu-zise, iar dezbateră dintre acestea și realiști este cea care animă în mod deosebit discuțiile actuale din acest domeniu de cercetare.

⁴ „[...] Fie ceea ce numim «cunoașterea realității» este deja identic cu realitatea însăși, caz în care nu mai este limpede ce ar mai fi aici de cunoscut – [căci – p.m.] atunci avem pur și simplu realitatea; fie realitatea există independent, iar eu ajung să o cunosc ca obiect al cunoașterii, caz în care devine neclar cu ce drept pot eu susține că procedeele mele de cunoaștere conduc, într-adevăr, la cunoașterea realității, și nu la altceva.”(traducerea mea)

O alternativă la paradigma de înțelegere a epistemologiei prezentată mai sus este cea ce profesorul Wallner, în cadrul acestor opt prelegeri, numește prin termenul „realism constructivist”. Prin acest concept, el definește o viziune conform căreia epistemologia este o construcție umană, în cadrul căreia

„[...] der Anspruch der Normativität und der Deskriptivität [der so genannten Wirklichkeit – n.m.] aufgegeben wird, d.h., es geht hier zu zeigen, wie unsere Einsichten sich al solche ausweisen können, ohne dass wir dazu die vorgegebene Wirklichkeit und die allgemeine Verbindlichkeit in Anspruch nehmen.”⁵(Wallner 1992:12)

Se pare că avem, așadar, o nouă modalitate, neconvențională, de a privi problemele și temele centrale ale epistemologiei și filosofiei științei. Ipoteza pe care se sprijină această nouă concepție teoretică poate fi redată, în cuvintele lui Ernst von Glasersfeld, după cum urmează:

„[A]lles Wissen, wie immer man es auch definieren mag, existiert nur in den Köpfen von Menschen und das denkende Subjekt kann sein Wissen nur auf der Grundlage eigener Erfahrung konstruieren. Was wir aus unserer Erfahrung machen, das allein bildet die Welt, in der wir bewusst leben. Sie (die Welt) kann in vielfältiger Weise aufgeteilt werden, in Dinge, Personen, Mitmenschen usw., doch alle Arten der Erfahrung sind und bleiben subjektiv. Auch wenn ich gute Gründe dafür angeben kann, dass meine Erfahrung der deinen nicht ganz unähnlich ist, habe ich keinerlei Möglichkeit zu prüfen, ob sie identisch sind”⁶. (Von Glasersfeld 1997:83).

⁵ „[...] în cadrul căreia se renunță la pretenția de normativitate și de descriptivitate [a așa-numitei realități – n.m.], adică este vorba de a arăta cum pot fi justificate perspectivele noastre [epistemice – n.m.] ca atare, fără a invoca o anumită realitate dată și obligativitatea noastră de a adera la această presuposiție universală.” (traducerea mea)

⁶ „Oricum ar fi definită, întreaga cunoaștere există doar în mintea oamenilor, iar subiectul gânditor nu își poate construi cunoașterea decât pe baza propriei experiențe. Lumea este ceea ce facem atunci când realizăm experiențele pe care le avem, iar acestea singure constituie lumea în care trăim ca ființe conștiente. Această lume poate fi împărțită în multiple feluri – în lucruri, persoane, semeni etc. – dar toate tipurile de experiență rămân și vor rămâne subiective. Chiar dacă pot oferi motive întemeiate pentru a afirma că experiența mea nu este foarte diferită de a ta, nu am nicio posibilitate de a verifica dacă ele sunt identice.” (traducerea mea)

În legătură cu citatul de mai sus, se impun două precizări: mai întâi, Wallner, în cadrul concepției dezvoltate de acesta, vorbește despre un realism constructivist, și nu despre un constructivism radical, așa cum o face E. von Glasersfeld. În al doilea rând, Wallner consideră că poziția constructivismului radical – cel puțin în formularea dată acestuia de H. Maturana, care afirmă, de pildă, că: „dacă nu descriem, atunci construim” – este „o poziție extremă și naivă”. (Vezi Wallner 1992:83). În acest sens, Wallner își dezvoltă poziția teoretică pornind de la, și, totodată, depășind concepția lui Maturana. Cu toate acestea, nu este pe deplin clar dacă Wallner ar evalua citatul din Glasersfeld în același sens cu interpretarea pe care o face poziției lui Maturana. Pentru o eventuală clarificare se poate lua în considerare și următoarea descriere pe care Wallner, într-o discuție avută cu profesorul vienez de fizică cuantică, H. Pietschmann, o face propriei poziții:

„Das Konzept von Erkenntniswelt, das ich vorschlage, steht zwar in einer Beziehung zur Umwelt insofern, als die Umwelt Welt ist, in der wir leben und wir es sind, die Erkenntnis konstruieren. Diese Beziehung zur Umwelt ist also eine, die über den Menschen geht. Sie ist keine Beziehung zur Umwelt, die direkt ist, die berücksichtigen muss, dass einer diese Erkenntniswelt konstruiert, dass die Erkenntniswelt gemacht ist. ... [es] wird in diesem Konzept nicht mehr aus dem Horizont der Umwelt argumentiert, sondern aus dem Horizont des handelnden Menschen. Insofern ist diese Position ein Konstruktivismus, als es um das Handeln geht, und zugleich ein Realismus, da nicht bezweifelt wird, dass es eine Welt gibt. Ich nenne diese Position darum *Konstruktiver Realismus*.”⁷ (Wallner 1992:84)

Dacă privim știința prin „ochelarii” constructivismului, devine evident că singura descriere validă a activității de cunoaștere realizată de cercetători este următoarea: omul de știință nu descrie și nici nu poate

⁷ „Conceptul de lume a cunoașterii pe care îl propun se află într-o relație cu mediul înconjurător în măsura în care acesta este lumea în care trăim, iar noi suntem cei care construim cunoașterea. Această relație cu mediul trece, așadar, prin om. Nu este o relație directă, ci una care trebuie să țină cont de faptul că cineva construiește această lume a cunoașterii, că ea este făcută. (...) Prin acest concept nu se mai argumentează din perspectiva mediului, ci din perspectiva omului care acționează. În această privință, poziția mea este una constructivistă, pentru că pune accent pe acțiune, și totodată realistă, pentru că nu neagă existența unei lumi. Tocmai de aceea o numesc realism constructivist.” (traducerea mea)

descrie o realitate „adevărată”, „externă”, „dată în sine”, ci, mai degrabă, „prin instrumentele și transformările sale teoretice, el produce o realitate.” (Vezi Wallner 1992:13). Aceasta înseamnă că fizicienii, de pildă, în perspectivă constructivistă, nu descriu un aspect al realității atunci când analizează un anumit fenomen cercetat prin intermediul camerei cu aburi, ci, mai degrabă, fragmentează realitatea într-un mod prin care apare ceva ce, în condiții normale, nu ar putea fi observat.

Prin prisma considerațiilor de mai sus, separația clasică între o lume obiectivă, exterioară, și lumea conceptelor prin care oamenii de știință își ordonează lumea este privită de teoreticianul constructivist drept o viziune naivă, demodată și confuză, o viziune care „pe termen lung va ruina știința, întrucât îi subminează valoarea formativă.” (Wallner 1992:12). În schimb, valoarea formativă a concepției constructiviste ar consta tocmai în faptul că ea accentuează importanța și inevitabilitatea acțiunii și deciziei umane în știință – idee pentru care există deja o fundamentare teoretic solidă prin teza Duhem-Quine privind subdeterminarea teoriilor științifice și ca urmare a cercetărilor realizate în cadrul sociologiei cunoașterii științifice care arată că discriminarea făcută de oamenii de știință între teoriile științifice bune și cele slabe nu poate fi justificată niciodată exclusiv pe bază de observații sau predicții empirice⁸.

Este important de subliniat că perspectiva constructivistă de concepere a realității se deosebește clar de celelalte două concepții amintite mai sus. Astfel, spre deosebire de W. Quine care, pornind de la teza subdeterminării teoriilor științifice, ajungea la o formă de scepticism privind posibilitatea de a cunoaște realitatea, respectiv de tezele susținute de unii sociologi ai cunoașterii științifice precum David Bloor, Barry Barnes, H. M. Collins ș.a., care afirmau că realitatea poate fi cunoscută doar relativ la un anumit context, realismul constructivist susține că nu există o realitate independentă de capacitatea noastră de cunoaștere întrucât tot ceea ce putem recunoaște drept realitate include, inevitabil, perspectiva umană. Din această cauză, distincția clasică între știință aplicată și știință pură

⁸ Este vorba de cercetările dezvoltate de o serie de autori precum D. Bloor, Barry Barnes, Harry Collins ș.a. încă de la începutul anilor 80', grupați în jurul Școlii din Edinburgh și la care literatura de specialitate face referire prin sintagma "Sociology of Scientific Knowledge" (SSK). O introducere extrem de concisă cu privire la tezele centrale ale SSK poate fi consultată în Persu 2021.

devine una artificială, deoarece o teorie a științei din „perspectiva ochiului lui Dumnezeu” nu este un concept inteligibil.

Se ridică aici o întrebare firească: De ce această poziție teoretică nu echivalează, totuși, cu o formă de solipsism? Posibil răspuns: Pentru că realistul constructivist nu neagă existența unei realități „obiective”, materiale sau biologice. El dorește, însă, să clarifice că „ceea ce construim noi ca realitate este altceva decât realitatea materială sau cea biologică. Aceasta din urmă este cea în cadrul căreia viața este posibilă.” (Wallner 1992:17) În lucrarea discutată aici, Wallner face referire la realitatea construită, respectiv la lumea cunoașterii prin termenul „realitate” (*Realität*), iar pentru a se referi la lumea biologică folosește sintagma „realitate de fapt” (*Wirklichkeit*). (Vezi Wallner 1992:81, nota de subsol). Pornind de la această distincție, „realitatea” este lumea construită, iar „realitatea de fapt” este, ca să spunem așa, lumea dincolo de construcție.

2. Interdisciplinaritatea ca problemă pentru epistemologia clasică. Noi forme de interdisciplinaritate

O altă problemă care pare să fie mai bine înțeleasă în cadrul concepției constructiviste decât în cadrul filosofiei tradiționale a științei este așa-numita problemă a interdisciplinarității. Pe scurt, problema constă în a explica cum este posibilă argumentarea interdisciplinară. Ce înseamnă argumentare interdisciplinară? În primul rând, pentru un om de știință, aceasta presupune disponibilitatea de a-și pune sub semnul întrebării propria metodă de cercetare. În raport cu această sarcină, concepția clasică a teoriei științei pune cercetătorul în fața următoarelor dileme: „Fie stăpânesc metoda mea în calitate de om de știință, și atunci nu am niciun motiv să mă îndoiesc de ea și de rezultatele obținute prin intermediul ei, fie nu o stăpânesc, caz în care sunt un diletant.” (Wallner 1992:14). Din această perspectivă, pare că teoria clasică a științei nu permite, totuși, posibilitatea argumentării interdisciplinare.

Un al doilea aspect problematic pentru epistemologia și teoria clasică a științei este reprezentat de faptul că savantul clasic (realistul) tinde să înțeleagă activitatea interdisciplinară de cercetare ca pe o formă de înțelegere mai generală, ceea ce reintroduce exact întrebarea de la care se plecase: „Cum este posibilă, de fapt, interdisciplinaritatea?” În locul acestei viziuni, Wallner propune să înțelegem interdisciplinaritatea științifică drept „intrarea într-un spațiu comun”. În opinia sa, aceasta este singura

modalitate care ne dă posibilitatea „să înțelegem mai bine propria disciplină, primind întrebări care, în mod normal, nu ar putea fi tratate în cadrul acesteia.” (Wallner 1992:15) Acest procedeu teoretic este denumit de Wallner „înstrăinare” (*Verfremdung*) sau „strategia înstrăinării”. Din acest punct de vedere, realismul constructivist ar putea fi înțeles ca o formă de „înstrăinare științifică”. În legătură cu această idee, Wallner adaugă teza potrivit căreia: „cea mai semnificativă formă istorică de înstrăinare este, de altfel, filosofia.” (Wallner 1992:18)

Procedura înstrăinării are în vedere faptul că înțelegerea clasică a interdisciplinarității științifice nu permite o punere reală sub semnul întrebării a metodelor utilizate, deoarece obiectivele cercetării și, implicit, metodele sunt prestabilite. Scopul principal al interdisciplinarității clasice este acela de a oferi o „viziune asupra lumii ca întreg”, ceea ce, din perspectivă constructivistă este, în principiu, imposibil. În privința pretenției unei interdisciplinarități universalizante, apare imediat întrebarea: „Cu ce metode ar trebui să fie aceasta realizată?” Problema constă aici în faptul că alegerea unei metode exclude deja utilizarea altei metode posibile. Prin urmare, nu poate exista o justificare imparțială care să susțină alegerea unei anumite metodologii de cercetare, ceea ce înseamnă că în cazul fiecărei investigații științifice există o așa-numită „disciplină conducătoare”, care „determină întotdeauna tipul de întrebare, modul de evaluare a întrebărilor și chiar caracterul răspunsurilor.” (Wallner 1992:23) Astfel, pretenția unei cunoașteri universale prin depășirea granițelor disciplinare devine neplauzibilă și înșelătoare.

Aceeași circularitate apare și atunci când se încearcă justificarea alegerii metodei din perspectivă instrumentalistă. În opoziție cu această abordare, Wallner propune, după cum s-a spus, metoda înstrăinării sau a „interdisciplinarității înstrăinante” care, în opinia sa, ar trebui să ofere savantului instrumentul necesar pentru a înțelege cum poate reflecta asupra propriei activități științifice. Procedura teoretică a înstrăinării constă, potrivit lui Wallner, în faptul că:

„[...] wir den Wissenschaftler veranlassen, seine Aussagen, seine Satzsysteme, die eine Theorie ausmachen, in einen Kontext zu stellen, der dieser Theorie fremd ist. Viele Aussagen werden als unsinnig erscheinen, aber auf diese Weise ist es doch möglich, durch mehrmaliges Probieren und Variieren nacheinander Kontexte zu finden, welche bestimmte Strukturen dieser

Satzsysteme einsichtig machen, welche vorher nicht einsichtig waren.”⁹
(Wallner 1992:26)

Această formă de interdisciplinaritate este distinctă de ceea ce se numește „interdisciplinaritate explicativă”, înțeleasă ca „explicarea unei științe prin metodele altei științe”; sau, altfel spus, „transformarea modului de lucru al unei discipline în obiect al alteia.” (Wallner 1992:27) Un exemplu tipic pentru această formă este dat de explicațiile sociologice. De ce nu ar fi aceasta o interdisciplinaritate autentică? În primul rând, pentru că „aplicarea metodei sociologice asupra unei alte științe nu atinge obiectul de cercetare al fizicianului, de pildă, ci doar comportamentul fizicianului însuși”. (Wallner 1992:28) Cu alte cuvinte, metoda sociologică are un alt obiect decât cel al fizicii. În felul acesta, investigația sociologică rămâne în propriul său domeniu și, prin urmare, nu poate justifica aplicarea metodei sale la alte discipline. Mai mult, explicațiile sociologice sunt afectate inevitabil de o anumită circularitate datorită principiului reflexivității care pretinde că acestea trebuie, la rândul lor, să poată fi explicate sociologic.

Obiecțiile de mai sus nu par să se aplice interdisciplinarității de tip înstrăinare. Motivul este că această formă de interdisciplinaritate nu mai revendică universalitate, în sensul unei depășiri a tuturor granițelor disciplinare sau obținerii unei perspective generale asupra realității. Cercetarea științifică interdisciplinară înțeleasă în manieră constructivistă vizează doar „încurajarea cercetătorului să-și restructureze domeniul de studiu folosind un inventar metodologic complet diferit, pentru ca apoi să revină la propriile metode și să vadă dacă s-a schimbat ceva în modul în care își evaluează alegerea metodologică și formularea întrebărilor.” (Wallner 1992:28) În acest fel, savantul ar putea observa în ce măsură posibilitățile și limitele propriei metode constrâng structura activității sale științifice.

⁹ „[...] noi îl determinăm pe omul de știință să își plaseze afirmațiile, sistemele de propoziții care alcătuiesc o teorie, într-un context străin acestei teorii. [Ca urmare a acestui demers – n.m.] multe afirmații vor părea lipsite de sens, dar în felul acesta este posibil să găsim, prin încercări și variații succesive, contexte care să facă inteligibile anumite structuri ale respectivelor sisteme de propoziții, structuri care anterior nu erau vizibile.” (traducerea mea)

3. Posibile obiecții împotriva perspectivei constructiviste

Se obiectează adesea că perspectiva constructivistă asupra cunoașterii nu poate fi falsificată.¹⁰ În acest sens, i se reproșează constructivismului că ar fi „o teorie imperială” care „recunoaște drept teren argumentativ legitim doar propria teorie a științei”¹¹. Răspunsul lui Wallner în legătură cu această obiecție: Corect; dar, în același timp, aceeași obiecție poate fi formulată și împotriva realiștilor:

„Es [Konstruktivismus] ist ein ähnliches Muster wie beim Solipsismus: wenn man sich darauf einläßt, so hat man seine Argumentationsstruktur, aus der man nicht herauskommt. Aus diesen methodologischen Gründen läßt er sich nicht widerlegen. Eine ähnliche Argumentationsstruktur haben wir dann, wenn man sich einläßt auf das „Noch-Nicht“ der naturwissenschaftlichen Entdeckungen. Das sieht man heute in den Auseinandersetzungen in der Cognitive Science: wenn ich mich darauf einlasse, gegenüber einer strikten Intelligenztechnologie anzugeben, was mit den Intelligenztechnologien bis dato nicht gemacht werden kann, so habe ich mich schon ausgeliefert. So habe ich das so definiert, dass die nächste oder übernächste Computergeneration es zumindest prinzipiell beherrschen könnte.”¹² (Wallner 1992:82)

O altă obiecție ar fi aceea conform căreia constructivismul neagă existența unei lumi reale¹³. Acest contraargument se bazează, în opinia mea, pe o neînțelegere. Așa cum s-a sugerat de mai multe ori pe parcursul acestei scurte expuneri, constructivismul nu dorește să afirme ceva de felul

¹⁰ Vezi Wallner 1992, discuția dintre F. Wallner și H. Pietschmann redată în Anexa 1 (pp. 81-82).

¹¹ Cf. Stefan Frerics, Homepage „Grundlagen des erkenntnistheoretischen Konstruktivismus” (<http://www.stefre.de/html/konstruktivismus.html>)

¹² „[Constructivismul] urmează un tipar asemănător cu solipsismul: odată ce ai acceptat cadrul său teoretic, intri într-o structură argumentativă din care nu mai poți ieși. Din aceste considerente metodologice, el nu poate fi falsificat. O structură argumentativă similară întâlnim atunci când acceptăm ideea de «încă-nu» în legătură cu descoperirile științelor naturii. Acest lucru se vede astăzi în dezbaterile din cadrul științelor cognitive: dacă accept, în raport cu o tehnologie strictă a inteligenței, să precizez ceea ce tehnologiile inteligenței nu pot face până la momentul prezent, m-am plasat deja într-o poziție vulnerabilă. Am definit lucrurile într-un asemenea fel încât următoarea sau chiar penultima generație de calculatoare ar putea, cel puțin în principiu, să stăpânească aceste sarcini.” (traducerea mea)

¹³ Cf. Stefan Frerics, *Ibidem*.

obiecției de mai sus. Dacă constructivismul consideră reprezentările noastre despre lume drept construcții, aceasta nu echivalează, totuși, cu negarea existenței unei lumi „reale”, efective. Teza susținută de realistul constructivist se rezumă mai degrabă la a afirma doar că noi nu putem fi niciodată siguri, în mod principial, cu privire la cum este „într-adevăr” lumea „reală” și că nu este posibilă nicio cunoaștere din perspectiva „persoanei a treia”. În schimb, trebuie să examinăm dacă „[...] o anumită construcție cognitivă este coerentă în contextul omului care acționează, criteriile fiind stabilite de către acesta însuși”. (Wallner 1992:84)

În strânsă legătură cu obiecția de mai sus, o altă critică adusă perspectivei constructiviste asupra cunoașterii afirmă că aceasta este autocontradictorie întrucât, pe de o parte, ea susține că ideea de realitate este ceva eronat, iar pe de altă parte, aceasta afirmă că nu aduce în discuție negarea existenței lumii. Această obiecție poate fi înlăturată dacă se ia în considerare faptul că aici este vorba, totuși, de două concepte diferite: Pe de o parte, ideea observării lumii dintr-o perspectivă universală și neutră – posibilitate pe care constructivistul o respinge în mod hotărât; pe de altă parte, lumea din perspectiva observatorului sau a celui care acționează. Explicația devine și mai clară dacă ținem seama de distincția conceptuală propusă de Wallner între „realitate” și „realitate efectivă” (în ger. „Wirklichkeit” vs. „Realität”) amintită mai sus.

În loc de concluzie

În urma analizei prezentate aici, din perspectiva concepției constructiviste, în cadrul științei nu este vorba despre descoperirea, ci mai degrabă despre construcția a ceea ce numim fapte științifice. Din acest punct de vedere, teoriile științifice trebuie să fie înțelese ca ansambluri de enunțuri, dintre care unele devin „fapte”.

La prima vedere, ideea de mai sus ar putea fi interpretată ca reprezentând o întoarcere la idealism. În realitate, lucrurile nu stau așa. Pe ce se susține plauzibilitatea acestei teze? Ce anume transformă, așadar, un enunț într-un fapt? Indicii importante pentru un răspuns la această întrebare găsim, de exemplu, în studiul realizat de Bruno Latour împreună cu Steve Woolgar în lucrarea acestora *Laboratory Life* (1979)¹⁴. Pe scurt, teza susținută de B. Latour în această lucrare are la bază evidența faptului că

¹⁴ Bruno Latour, Steve Woolgar 1979, *Laboratory Life*, Princeton University Press. Ch. 3 „The Construction of a Fact: The Case of TRF(H)”, pp. 85-129.

existența oricărei entități presupune existența anumitor criterii de identificare. Cu alte cuvinte, pentru ca ceva să existe, trebuie să dispunem dinainte de anumite criterii ale existenței. Abia prin aceste criterii apare / se constituie existența. Demersul invers nu este posibil: Nu putem descoperi niciodată ceva de felul unor entități preexistente, ci, într-un anumit sens, noi le construim pe acestea ca entități existente. Această idee este sugerată inclusiv de etimologia cuvântului „fapt”: *factum* (din lat. *facere*, „a face”).

În treacăt fie spus, inclusiv în limba germană există o etimologie similară: „Tatsache” (din *Tat* – acțiune, și *Sache* – lucru. Ca o observație secundară, poate că este util să amintim aici și ideea lui M. Heidegger, conform căreia gândirea însăși înseamnă meșteșug (*Handwerk*)¹⁵, cu alte cuvinte, a gândi ceva înseamnă a „construi / face” acel ceva.

Revenind la concepția lui B. Latour, acesta afirmă că în orice teorie științifică există mai multe tipuri de enunțuri. Între acestea, există enunțuri care nu constituie fapte, ci mai curând afirmații ipotetice: presupuneri, speculații, enunțuri legate de anumite date înregistrate sau de lipsa acestora, modalități generale exprimate prin sintagme de felul „se consideră, în general, că...”, etc. În același timp, există, însă, și enunțuri care corespund faptelor sau, mai exact, care par să corespundă unor fapte. Unele dintre acestea ajung în manuale. Altele sunt luate ca reprezentând evidențe, i.e. ca și cum ar corespunde, în mod evident, anumitor fapte. Înțeles astfel, un fapt științific nu este nimic altceva decât „un enunț lipsit de modalitate [...] și fără urmă de autor”. (Latour & Woolgar 1979: 83).

În calitate de criterii pentru transformarea unui enunț într-un fapt, B. Latour propune următoarele cerințe:

- atemporalitatea (care face ca un enunț să fie valabil fără o anumită referință temporală);
- impersonalitatea (care face ca un enunț să fie valabil fără trimitere la un anumit autor);
- complexitatea (care face ca un enunț să fie valabil ca parte a unui sistem mai larg de enunțuri).

Merită menționat aici, pe scurt, și volumul lui N. Goodman, *Ways of Worldmaking*¹⁶, în care apare sintagma acestuia „*We Are Making the Stars*”

¹⁵ Martin Heidegger 1995, *Originea operei de artă*, traducere de Thomas Kleininger și Gabriel Liiceanu, București: Humanitas, p. 38.

¹⁶ N. Goodman 1978, *Ways of Worldmaking*, Indianapolis: Hackett Publishing Company.

devenită, între timp, celebră, a cărei argumentație merge într-o direcție asemănătoare cu poziția lui B. Latour. Una dintre ipotezele centrale ale cărții lui N. Goodman este că acele criterii după care, de exemplu, clasificăm constelațiile depind exclusiv de noi. Din acest punct de vedere, Goodman pare că ar susține și el, asemeni lui B. Latour, că noi suntem de fiecare dată aceia care, într-un anumit sens, „facem/construim” constelațiile. Grupările de stele nu sunt fapte care există în lume și pe care să le descoperim, ci sunt, mai degrabă, construcții realizate de noi.

Schițată pe baza unor considerații ca cele de mai sus, poziția apărută de constructiviști pare să constituie, într-adevăr, o a treia cale între realism (convingerea că există fapte obiective în lume) și idealism (teza că toate faptele se află doar în imaginația noastră), care reușește să răspundă multora dintre obiecțiile ridicate față de cele două perspective concurente, păstrând, totodată, virtuțile explicative ale fiecăreia dintre acestea. În felul acesta, realismul constructivist conceput și dezvoltat de F. Wallner se prezintă ca fiind un model teoretic „dincolo de alternativa universalism-relativism”, ce propune o schimbare de paradigmă care ne va face să înțelegem existența și cunoașterea faptelor științifice (i.e. a faptelor făcute cunoscute prin munca oamenilor de știință) ca fiind inseparabil legate de activitățile umane, renunțând, astfel, la tendința susținută mai degrabă pe baza unor intuiții necritice conform cărora cunoștințele facilitate de cunoașterea științifică ar fi despre ceva de felul unor fapte obiective, descoperite de oamenii de știință în lumea din afara noastră, în sensul ca existența acestora ar fi dată din ceea ce am numi „perspectiva ochiului lui Dumnezeu”.

BIBLIOGRAFIE

- AUGUSTIN, Sfântul 2018, *Confesiuni*, ediție bilingvă, traducere Eugen Munteanu, București: Humanitas.
- DUHEM, Pierre 1999, „Die physikalische Theorie und das Experiment”, in V. Gadenne und A. Visintin (hrsg.), *Wissenschaftsphilosophie*, Freiburg, Alber, pp. 77-86.
- GOODMAN, Nelson 1978, *Ways of Worldmaking*, Indianapolis : Hackett Publishing Company.
- HEIDEGGER, Martin 1995, *Originea operei de artă*, traducere Thomas Kleininger, Gabriel Liiceanu, București: Humanitas.

LATOUR, Bruno, Steve Woolgar 1979, *Laboratory Life*, Princeton University Press. Ch. 2 „An Anthropologist Visits The Laboratory” și Ch 3. „The Construction of a Fact: The Case of TRF(H)”, pp. 38-129.

PERSU, Darius 2021, „The Sociology of Scientific Knowledge” (SSK) zwischen epistemischem Skeptizismus und sozialer Hermeneutik der Wissenschaft. Eine kritische Einführung in das SSK-Forschungsprogramm”, *Analele Universității din Craiova, Seria Filosofie*, Nr. 48 (2/2021), pp. 59-76.

(https://cis01.central.ucv.ro/analele_universitatii/filosofie/2021/Anale48_2.pdf)

VON GLASERSFELD, Ernst 1997, *Radikaler Konstruktivismus. Ideen, Ergebnisse, Probleme.*, (deutsche Übersetzung), Erste Auflage, Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft.

WALLNER, Friedrich 1992, *Acht Vorlesungen über den Konstruktiven Realismus*, 3. Auflage, WUV- Universitätsverlag, Wien.

Materialele suport ale prof. Martin Kusch pentru cursurile „Einführung in die Wissenschaftsphilosophie I (WW2009)” și „Einführung in die Wissenschaftsphilosophie II (SS2010)”, Universitatea din Viena.

Internet Resources:

<http://www.stefre.de/html/konstruktivismus.html> (Sinteză a celor mai importante critici aduse epistemologiei constructiviste, consultat 28.09.2025).